

УДК 821.161.2

„ЗЕМЛЯ” ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ ЯК ОБ’ЄКТ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ СТУДІЙ ПАВЛА ФИЛИПОВИЧА

Стаття присвячена розгляду передмови П. Филиповича до публікації „Землі” О. Кобилянської в Києві у 1928 році. Аналіз здійснюється в контексті інтерпретації твору й іншими дослідниками: І. Франком, С. Єфремовим, М. Євшаном.

Ключові слова: літературна критика, критична рецепція, полеміка, розбіжність оцінок.

Леся Вашків, Анастасія Вашків

«Земля» Ольги Кобылянской как объект литературоведческих студий Павла Филиповича

Стаття посвящена анализу предисловия П. Филиповича к публикации "Земли" О. Кобылянской в Киеве в 1928 году, которое рассматривается в контексте интерпретации романа О. Кобылянской и другими исследователями: И. Франко, С. Ефремовым, М. Евшаном.

Ключевые слова: литературная критика, критическая рецепция, полемика, разность оценок.

Lesya Vashkiv, Anastasia Vashkiv

“Zemlya” by Olga Kobylyanska as the object of literary studies of Pavlo Fylypovych

The article is dedicated to the analysis of the foreword by P. Fylypovych to the publication of “Zemlya” by O. Kobylyanska in Kyiv in 1928. Literary studies by P. Fylypovych is analyzed in the context of interpretation of the novel of O. Kobylyanska by other investigators: I. Franko, S. Yefremov, M. Yevshan. The perspectives of further research of topic “P. Fylypovych as an investigator of writings by O. Kobylyanska” are suggested.

Key words: literary criticism, critical reception, polemic, difference in the evaluation.

О. Кобилянська як самотня творча постать відразу звернула на себе увагу сучасників. Реакція критиків була у сутності своїй одноставною: в українській літературі на межі століть з’явилася письменниця з високим інтелектом та неабияким літературним хистом. Поцінувачами творів О. Кобилянської, що регулярно з’являлися в українському письменстві, починаючи з 1887 року, були Агатангел Кримський, Василь Лукич, Осип Маковей, Василь Стефаник, Михайло Павлик, Леся Українка, Гнат Хоткевич, Іван Франко, Наталя Кобринська, Сергій Єфремов, Михайло Мочульський, Христя Алчевська, Микола Євшан, а також ціла низка авторитетних представників зарубіжної критики – Франтішек Ржегорж, Петко Тодоров, Георг Адам, Тереза Турнерова та ін. Їхні оцінки не були однакові ані за змістом, ані за формою вислову, ані за пунктами всезагального схвалення чи рішучого неприйняття (як-от Сергій Єфремов у статті “В поісках нової красоти”). Однак всі ці люди своєю увагою привітали появу нового таланту на ниві красного українського письменства, стежили за його ростом й утвердженням.

І Павло Филипович, обравши творчість О. Кобилянської об’єктом своїх наукових зацікавлень, мусив з ними рахуватися. Сказане визначає мету нашої статті: на прикладі “Землі” О. Кобилянської з’ясувати, як один із найгрунтовніших та найосвіченіших літературних критиків першої третини ХХ століття інтерпретував творчість знаменитої української письменниці, як його оцінки вписуються у контекст української літературно-критичної думки. Невивченість постаті Павла Филиповича – дослідника літератури (за винятком поодиноких праць, на зразок передмови С. Гречанюка [див.: 1] до видання літературно-критичного спадку П. Филиповича у 1991 р.) чинить це завдання тим більш цікавим й актуальним.

Праця П. Филиповича “Земля” Ольги Кобилянської” вперше була надрукована як передмова до видання “Землі” у Києві в 1928 році. Композиційно вона поділена на чотири частини, кожна з яких, будучи елементом в аналізі “Землі” – фокусує увагу читача на важливих смислотворчих моментах. Так, у першій частині статті, присвяченій прочитанню “Землі” О. Кобилянської, П. Филипович акцентує на необхідності з’ясування співвідношення життєвої і художньої правди у повісті, оскільки в “Землі” фігурують не тільки “факти” та “взяті з життя особи”, а й погляд автора на них, навіть певний синтетичний висновок, філософське узагальнення.

Другий розділ статті – це спроба встановити “первісний – “перед літературною трансформацією вигляд матеріалу”, що ліг в основу твору, а також з’ясування ступеня повноти письменницького добору і мотивування причин цього добору на текстовому матеріалі. П. Филипович вважає, що О. Кобилянська поєднала в “Землі” епопею “синів землі” (їх буденної праці, радощів і горя),

що була конспективно накреслена у нарисі “На полях”, з драматизованою розповіддю про братовбивство, зафіксованою ще у “Царівні”, але при цьому віддала сюжетну перевагу другій складовій частині, психологічно поглибила сюжет. Висновок від порівняння такий: у нарисі “На полях” “більше сирого матеріалу спостережень, в повісті – виразніші літературні елементи” [6, с. 149].

Третя частина увиразнює попередні міркування критика, власне, ілюструє їх “любовними історіями” молодих пар:

Василь – його наречена (“На полях”);

Михайло – Анна, Сава – Рахіра (“Земля”).

П. Филипович замислюється над причинами морального занепаду Сави, вбачаючи їх у 1) моральній зіпсутості (що йде від Рахіри), 2) атавістичному нахилі до звривбийці, а також 3) матеріальних мотивах – страхові втратити жадану землю.

У четвертому розділі статті дослідник полемізує із положеннями праці академіка Степана Смаль-Стоцького, що була вміщена у ювілейному чернівецькому альманасі. Висновок про те, що “глибока віра в долю, що отак червоною ниткою пронизує цілу повість, вповні відповідає світоглядів чоловіка, зв’язаного, зростлого тісно з землею, з природою, так що земля являється неначе творцем і того світогляду” [6, с. 151-152], неприйнятний для критика, котрий якраз навпаки констатує в особі О. Кобилянської погляди витонченого представника “культури”, думки й настрої, нав’язані західноєвропейською літературою XIX ст. Не спостерігає, на відміну від С. Смаль-Стоцького, П. Филипович у “Землі” і свідомої уваги до фольклорного елементу, мотивуючи відсутність інтересу до народної творчості спогляданням селянського життя “збоку”, зацікавленням письменниці психологічними проблемами, вихованням на німецькій культурі.

І хоча “Земля” не позбавлена символів і абстракцій, “зафарбованих містиком”, а все ж вони, на переконання дослідника, “далекі від народнопоетичних образів “долі” [6, с. 154] і мають в О. Кобилянської літературне походження. Їхню генезу виводить П. Филипович і на генетичному рівні (“наклін до містики, – по моїй мамі і бабуні”), і на рівні літературних впливів – насамперед М. Метерлінка, О. Гансона та ін. На думку критика, у творі панують не так “старі забобони”, як “нові привиди”. Саме вони “перешкоджають реалістичному розвитку тих спостережень, що їх О. Кобилянська брала з селянського життя” [6, с. 156]. Остаточний висновок цієї цікавої, професійно написаної статті виказує певний вияв ідеології країни Рад: критик говорить про несвідому залежність “суб’єктивних задумів і бажань автора” від його “класової психології”, літературних уподобань та “ідеологічних прямувань”. П. Филипович стверджує, що, аналізуючи в повісті елементи селянського світогляду, треба пам’ятати, що синтез того світогляду належить О. Кобилянській – витонченому міському інтелігентові кінця XIX – початку XX ст. А це, своєю чергою, “зменшує значення “Землі” як новітньої “епопеї” про “синів землі”. Так написав 1928 року П. Филипович.

За десять років до появи “Землі” О. Кобилянської – у 1891 році – Іван Франко писав про “владу землі в сучасному романі” [див.: 7], покликаючись на твори француза Е. Золя та росіянина Г. Успенського. Реалізація цієї теми на українському матеріалі теж не оминула уваги Франка-вченого. Так, у 1905 році в листі до Ватрослава Ягича він високо оцінив твір О. Кобилянської: “Концепція роману задумана тонко; добре викладена, персонажі твору окреслені чітко, і хоч, змальовуючи події, письменниця не виходить за вузькі межі одного села, щоб дати широку картину культурного рівня буковинського народу, то все ж цілість пройнята таким емоційним настроєм, що це надає “Землі” особливого чару. Письменниці з приводу змальованих нею картин життя буковинських селян можна зробити деякі **закиди щодо глибини і точності її художнього бачення**. Та все ж слід визнати, що це життя ніколи раніше не було відображено тепліше, поетичніше і своєрідніше... **Її роман “Земля”, крім літературної та мовної вартості, матиме тривале значення ще й як документ способу мислення нашого народу в час теперішнього лихоліття**” (підкресл. наші – Л.В., А.В.) [8, с. 281-282].

Як бачимо, є очевидне розходження в принципових оцінках двох літературних авторитетів. Слід наголосити, що Франкова оцінка, яка хронологічно передує оцінці П. Филиповича, мала приватний характер (вона висловлена у листі), але писалася відповідально: від думки І. Франка залежало – підтримає чи не підтримає В. Ягич О. Кобилянську як претендентку на австрійську літературну премію за 1905 рік. Ольга Кобилянська дістала цю премію – визнання німецькомовного літературного і наукового світу.

Ще один галицький критик Микола Євшан (Федюшка) у 1909 р. в “Українській хаті” надрукував літературну характеристику О. Кобилянської. Згодом вона увійшла до його книги “Під пра-

пором мистецтва”, що вийшла в Києві у 1910 році. Отож, П. Филипович мав би знати й таку оцінку “Землі”: “Всі люди цієї повісти, – ці раби могучого Молоха – землі, прив’язані до неї якимись тайними силами, носять у собі ту пропасть. Вони всі – це люди тільки ще з першої руки природи. Вони ще не знають про той інший світ, в якому купаються люди, вищі духом, ними ще керують інстинкти і сильні, могучі пристрасті...” [2, с. 202]. У синові Анни і Петра вбачав М. Євшан “віру самої Кобилянської в божество людини, в те, що колись вона таки переможе себе і в будучині стане такою, про яку вона мріє...” [2, с. 203].

Першість оцінки “Землі” на Україні підросійській належить Сергію Єфремову. Її поява справила на нього “какое-то смешанное впечатление” [3, с. 93]. Спочатку звинувативши письменницю в експлуатації – хай і епізодичній – сюжету повісті “Земля” в “Царівні” і в нарисі “На полях”, згодом відзначив у творі “некоторые прекрасные сцены” [3, с. 100].

На відміну від П. Филиповича, С. Єфремов зауважив у творі “большие бытовые подробности и **основательное знание народной, жизни**” (підкресл. наші – Л.В., А.В.). А от факт братовбивства він вважав недостатньо вмотивованим і наступну поведінку “нового Каїна” також не цілком зрозумілою. До хиб повісті зараховував С. Єфремов і нову рису творчості – “необыкновенное пристрастие к мистическому, таинственному”: “Читая многие места “Земли”, не можешь отделаться от впечатления, что автор опустил до наивного мирозерцания своих героев, проникся их взглядами и верованиями, заимствовал их образ мышления, и все это до такой степени, что и сам вполне искренно верит в те несообразности, о которых рассказывает с самым серьезным и глубокомысленным видом” [3, с. 101-102].

Як бачимо, те, що П. Филиповичу видається належно дозованим і мотивованим структурою і тенденцією твору, на думку С. Єфремова, є надто гіперболізоване. І, навпаки, П. Филипович ніяк не вважав реальний селянський світ добре відомим О. Кобилянській, а вже й поготів таким, що “мог бы служить ей неисчерпаемым источником для творчества” [3, с. 103]. Тут П. Филипович суголосний з твердженням Лесі Українки, висловленим у широкій статті, написаній ще до появи “Землі”: “Она редко берет сюжеты из крестьянской жизни, ей более знакома жизнь интеллигенции, и потому сюжеты из этой жизни легче поддавались описанию, дают более простора изящному таланту писательницы” [5, с. 72]. Прикметно, що в тій же статті Леся Українка, порівнюючи манеру письма О. Кобилянської та В. Стефаніка, назвала останнього протилежністю О. Кобилянській, оскільки той “прячет свою авторскую личность”, “**обладает трудным секретом передавать настроение** в разговорах и в обстановке, а при этом, рисуя свои персонажи в самом неприглядном виде, возбуждает симпатии к ним у читателя, совершенно не вдаваясь в **характеристику от автора**” [5, с. 73] (підкресл. наші – Л.В., А.В.). П. Филипович же вважає відчутну присутність автора у “Землі” хибною, трактуючи її як взагалі не характерну епічному творові: “В “Земли” є те, що не властиве епічному творові – легко помітити авторове обличчя” [6, с. 156].

У своїх автобіографічних листах до професора С. Смаль-Стоцького “Про себе саму” О. Кобилянська, говорячи про любов до простого народу, факти, що спонукали її написати “Землю”, називає правдивими. Вона зазначає, що майже всі особи твору також взяті з життя.

П. Филипович, своєю чергою, зауважує, що було б цілком помилково, покладаючись на ці слова, зробити висновок, що повість “Земля” – твір реалістичний в розумінні правдивого змалювання дійсності, без домішки авторських перетворень, зумовлених його світоглядом і літературними уподобаннями. У критика не викликає сумніву те, що О. Кобилянська справді намагалась якомога краще запізнатись з життям селянства, використати для цього кожен нагоду. Так, він покликається на спогади Клавдії Бобикевич про О. Кобилянську, надруковані в ювілейному збірнику, в яких зазначено, що, гостюючи в галицькому селі Саджавці, письменниця збагачувала запас своїх сільських вражень через розмови з селянами. А Денис Лукіянович, пригадуючи Ольгу Кобилянську в Чернівцях перед написанням “Землі”, зауважував, що саме з Димки вона привезла ряд хліборобських постатей.

В аналізованій статті П. Филипович згадує критичну оцінку “Землі” Гната Хоткевича, надруковану 1907 року в “Ділі”. Останній відзначав, що Саві О. Кобилянська надала атакістичних рис – “він своєю вдачею належить до епохи звіровбийства, тоді як його батько й брат – типові землероби” [6, с. 150]. П. Филипович погоджується зі спостереженням Г. Хоткевича, зазначаючи, що О. Кобилянська справді раз у раз підкреслює цю Савину вдачу і, “вперше знайомлячи з ним читача, занотовує, що Сава “любив стріляти птахів і коли лише станув де бездільно, зараз примружував очі і шукав чогось під хмарами” [6, с. 150]. Гнат Хоткевич, представник українського

модернізму початку ХХ ст., у статті про “Землю” захоплено зауважив: “Взагалі вся оця повість, кожна картина в ній, окрім звичайного реального значення, має ще інше, більше, глибоке; автор ярко показує на фатальну червону нитку, до котрої стосується кожне життя і кожний окремих факт в ньому... у символіста, яким в даній повісті і являється Кобилянська, кожне слово має ще якийсь значіння, кожна сцена живе іще якимсь життям” [6, с. 153].

П. Филипович визнає рацію за Г. Хоткевичем і в першому ж розділі твору О. Кобилянської знаходить зразок такої літературної манери. “В панському домі, на кухні, завівся шумний танець, – напередодні Парасчиного шлюбу. Лише бідній наймиці Анні невесело. Голос скрипки відбивається гострим зойком в її сумній душі. Петро тягне її за собою у вихор танку. “Не усміхнулася. Пішла як до бою. Голос скрипки жалібний, роздрознений, кинувся в нестямі, а потім неначе навіки злучив їх з собою” [4, с. 21]. Коли ж трохи згодом підходить до Анни Михайло й несміливо запрошує: “Ходи, Анно, погуляємо”, то – “вона підняла руки, щоб подати їх йому, та в тій хвилі вмовкла музика. Голосним зойком урвалася одна струна, і все зупинилося на місці... Не зіткнувшись, розлучилися дві руки” [4, с. 23]. На думку П. Филиповича, Аннина доля – розлучитись трагічно з Михайлом і з’єднатись з Петром – уже накреслюється натяком в цих символах. Символ же струни, що урвалася, вживала О. Кобилянська ще раніше в оповіданні з життя інтелігенції “Valse melancolique” (1897).

Зазначаючи, що О. Кобилянська наділяє героїв “Землі” передчуттям прийдешніх нещастя, дослідник наводить низку прикладів. Ось Михайло, думаючи про Анну, “зітхнув і обернувся миттю лицем до землі. Перед ним розстелився час якої будучності, що мов земля заважила на його душі і мов чорним смутком замелася” [6, с. 154].

Аннині передчуття змальовано в цілій сцені, що провіщає Михайлову загибель. “Анна зустрічається з Михайлом; дивлячись на сусідній ліс; вона, „неначе мала візію”, кричить Михайлові несамовито: “Звідти щось іде. На тебе й на мене... Воно летіло крізь мряку”. “Воно летіло на мене... і на тебе...” Михайла пройняло холодом, волосся стануло йому дибом” [6, с. 155].

На переконання П. Филиповича, у “Землі” панують не так “старі забобони”, як “нові привиди” [6, с. 155]. Вони, як вважає критик, найбільше перешкоджають реалістичному розвитку тих спостережень, що їх О. Кобилянська брала з селянського життя.

Таким чином, проаналізувавши лише деякі оцінки “Землі”, що хронологічно передують критичній рефлексії Павла Филиповича, явленій по двох десятках літературного побутування твору О. Кобилянської в українському письменстві, маємо підстави констатувати: є моменти збігу, є елементи перехрещень у думках, а є й пункти принципової незгоди, повної розбіжності критиків. Все це, зрештою, виявляє нормальний стан функціонування літературної критики, наукового осмислення творчості О. Кобилянської, до якого на певному етапі професійно долучився блискучий літературознавець та критик Павло Филипович.

Перспективи дослідження задекларованої теми: П. Филипович – дослідник творчості О. Кобилянської – бачаться нам у неупередженому аналізі ще двох його праць: “О. Кобилянська в літературному оточенні” (1928) та “Історія одного сюжету (“У неділю рано зілля копала” О. Кобилянської)” (1929), що, безперечно, увиразнить критичну рецепцію творчості О. Кобилянської.

Література

1. Гречанюк С. Щоб давнє слово на чатах стало // Филипович П. Літературно-критичні статті. – К.: Дніпро, 1991. – С. 3 – 16.
2. Євшан М. Ольга Кобилянська // Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика. – К.: Основи, 1998. – С. 199 – 205.
3. Єфремов С. В поисках новой красоты // Єфремов С. Літературно-критичні статті. – К.: Основи, 1993. – С. 48 – 120.
4. Кобилянська О. Земля // Кобилянська О. Твори: У 5 т. – Т. 2. – К.: Держлітвидав України, 1962. – С. 5 – 298
5. Українка Леся. Малорусские писатели на Буковине // Українка Леся. Збір. творів: У 12 т. – Т. 8. – К.: Наук. думка, 1977. – С. 62 – 75.
6. Филипович П. “Земля” О.Кобилянської // Филипович П. Літературно-критичні статті. – К.: Дніпро, 1991. – С. 143 – 156.
7. Франко І. Влада землі в сучасному романі // Франко І.Я. Збір. праць: У 50 т. – Т. 28. – К.: Наук. думка, 1980. – С. 176 – 195.
8. Франко І. Лист до Ватрослава Ягича від 8 листопада 1905 р. // Франко І. Я. Збір. праць: У 50 т. – Т. 50. – К.: Наук. думка, 1986. – С. 281 – 282.